

THE ISSUES OF IDEOLOGICAL-THEMATIC, HISTORICAL, AND LITERARY TRUTH IN K. ALLAMBERGENOV'S DRAMA "AMIR TIMUR AND ER EDIGE" (GREAT CAMPAIGN)

Abatova Aysha Polatovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17247723>

ARTICLE INFO

Received: 14th September 2025

Accepted: 29th September 2025

Online: 30th September 2025

KEYWORDS

K. Allambergenov, "Amir Timur and Er Edige," Great Campaign, historical drama, Karakalpak literature, literary truth, historical truth, ideological and thematic content, folk epic "Edige," heroic image, dramaturgy.

ABSTRACT

In this article, K. Allambergenov's drama "Amir Timur and Er Edige (Great Campaign)" is analyzed from the perspective of ideological-thematic, historical, and literary truth. The work reflects the artistic processing of historical facts, its connection with the folk epic "Edige," the creation of heroic images, and the author's aesthetic concept. The drama addresses multifaceted issues such as the people's striving for freedom and peaceful life, the establishment of justice, and the eradication of violence and religious conflicts. In the article, the inextricable harmony of historical truth and artistic reality is expressed through powerful poetic devices. Furthermore, it vividly and convincingly portrays historical figures like Amir Timur, Er Edige, and Tokhtamysh, demonstrating the author's mastery in processing major literary themes.

K.ALLAMBERGENOVTIŇ ÁMIR TEMIR HÁM ER EDIGE (ULLI ATLANIS), DRAMASINIŇ IDEYALIQ-TEMATIKALIQ, TÁRIYXIY HÁM ÁDEBIY SHINLIQ MÁSELELERI

Abatova Aysha Polatovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17247723>

ARTICLE INFO

Received: 14th September 2025

Accepted: 29th September 2025

Online: 30th September 2025

KEYWORDS

K. Allambergenov, "Ámir Temir hám Er Edige," ulli atlanis, tariyxiy drama, qaraqalpaq ádebiyatı, ádebiy haqıyqat, tariyxiy haqıyqat, ideyaliq-tematikaliq mazmun, xalıq

ABSTRACT

Usı maqalada K. Allambergenovtıń "Ámir Temir hám Er Edige (Ullı atlanis)" draması ideyaliq-tematikaliq, tariyxiy hám ádebiy haqıyqatlıq kózqarasınan tıllanadı. Shıǵarmada tariyxiy faktlerdiń kórkem qayta isleniwı, xalıq dástanı "Edige" menen baylanıshlıǵı, qaharmanlar obrazınıń jaratılıwı hám avtordıń estetikaliq koncepciyası sáwlelendiriledi. Dramada xalıqtıń erkinlikke, tınısh turmısqa umtılwı, ádalattıń ornatılıwı, zorlıq hám diniy qarama-qarsılıqlardıń saplastırılıwı sıyaqlı kóp qırılı máseleler

dástanı "Edige," qaharman obrazi, dramaturgiya.

orin olgan. Maqalada tariyxiy haqiqat hám kórkem haqiqatlıqtıń úzliksiz úylesimliliği kúshli poetikalıq usıllar arqalı ańlatılğan. Sonday-aq, onda Ámir Temir, Er Edige, Toxtamıs sıyaqlı tariyxiy shaxslar obrazi janlı hám isenimli túrde súwretlengen bolıp, avtordıń iri ádebiy temalardı qayta islewdegi sheberliği kórsetiledi.

Táriyxiy shıǵarmalar hám táriyxiy waqıyalar, táriyxiy qaharmanlar, táriyxiy shınlıq hám kórkem-ádebiy shınlıq tuwralı dúnya ádebiyattanıw iliminde eń kólemli ilimiy-teoriyalıq izertlew jumisları islengen. «Táriyxiy shıǵarma arqalı jazıwshı táriyxiy faktlerdiń ishki tárepini, yaǵnıy astarın ashıp beredi, táriyxiy tulǵanıń kabinetine hám jataǵına bizdi alıp kiredi, onıń shańaraq sırların kórsetedi, onı bizge tek ǵana táriyxiy saltanatlı lipaslarda emes, bálki shapan hám qalpaq astında da kórsetedi. Mámlekettiń, ásiridin kórinisi, olardıń dástúri hám minez-qılıqları táriyxiy shıǵarmanıń hár túrinde, onıń ideyasın quramasa da, bayan etiledi»-degen edi rus ádebiyatshısı V.G.Belinskiy. A'ne, usınday taqılettegi poetikalıq usıllar járdeminde salınǵan kórkem jol tariyxiy shárayat penen jámiyet turmısın, adamlar taǵdirin súwretlep beriwshi avtordıń konsepciyası bolıp tabıladi.

Demek, biz táriyxiy dáwirdi, tulǵanı kórkem súwretlewde jazıwshı tárepinen ádebiy shınlıqtıń bir-birine sińdirilgenligin kóriwimizge boladı da jazıwshınıń estetikalıq talǵamı jeteginde obiyektke bolǵan kóz-qarası, antipatiyası yaqi simpatiyası áhmiyetli rol oynaydı.

Jámiyetshilikte qanday da bir kórkem sóz ustasın, yaǵnıy jazıwshı yaqi olardı tolǵandırgan, júrek hám sanasına qozǵaw salǵan, nátiyjede qolına qálem uslawǵa májbúrlegen, ózgeler ańlaǵan yaqi ańlamaǵan qubılıslar boladı. Jazıwshı kórkem shıǵarmanı dóretpeden aldın insan taǵdirindegi yamasa jámiyetlik ómirdegi ózin tolǵandırgan máseleler, mashqalalar ústinde tınımsız oylanadı, onı kórkem tuwındı sıpatında bezep, qurallandırıp oqıwshı qáwimine usınadı. Kórkem shıǵarmadaǵı jazıwshını tolǵanısqá túsirgen turmıslıq materiyal tiykarında belgili bir ádebiy konsepciya payda boladı. Ol kórkem obrazlarǵa sińdiriliwi arqalı shıǵarmanıń mazmunı dóreledi. Mine, usı shıǵarma mazmunına tiykar bolǵan turmıslıq materiyal tema dep ataladı. Tema (grekshe-thema, qaraqalpaqsha «hárip qoyılǵan belgi» degendi ańlatadı) - epikalıq, dramalıq, lirikalıq, sonday-aq filosofiyalıq, sociallıq, etikalıq h.t.basqa da problemalardı, turmıstı tiykarǵı máselelerin payda etiwshi waqıyalardıń jıynaǵı. Al, shıǵarmada, sáwlelengen dáwirdiń mazmunınan, táriyxiy-sociyallıq hám turmıslıq jaǵdaylardan kelip shıǵatuǵın áhmiyetli waqıyalar, sonday-aq, jeke adam taǵdirine baylanıslı máseleler problema dep ataladı.

Tema turmıs haqiqatlıǵı hám shıǵarmadaǵı estetikalıq haqiqatlıq arasında dálalshılıq funkciyasın da atqaradı. Sonlıqtan ol ádebiyattanıwda eki tárepleme qarap kóreledi. Birinshisi, haqiqatlıǵı, yaǵnıy ol tumısta shın bolǵan nárese, ekinshisi, shıǵarma mazmunınıń súwretlengeni, yaǵnıy onda ne sáwlelengeni. Ilimpazlar shıǵarmanı analizlegende bunday jaǵdayda turmıs haqiqatlıǵın tańlawdaǵı jazıwshını avtorlıq

konsepciyasın baslı dıqqatqa aladı. Estetikalıq haqıyqatlıq kózqarasınan bahalaytuğın bolsaq, bunday jağdayda shıgarmanıń ishki teması haqqında, jazıwshı dóretiwshiligindegi daralangan tema haqqında sóz etiwimiz múmkin.

Jazıwshılar dóretiwshiliginde ulıwma temalar bolıwı múmkin, máselen, táriyxıy tema, detektiv tema, fantastikalıq tema, ekologiyalıq tema, siyasiy tema h.t.b. Kórkem sóz sheberi óz shıgarması teması ústinde qálem terbeta otırıp, onıń qanday ruwxta, qanday ideyalıq kózqarastan súwretleniwin baǵdarǵa alıp otıradı.

Jazıwshı qaysı bir temanı tańlar eken, onıń dóretiliwiniń barlıq tarepleriniń basında. Mısali,

Edilge dónip baradı,
Toqtamıstıń basına,
Pitpes sawda saladı.
Edil jurtın-óz jurtın.
Pármanına bola Temirdiń.
Mangıt-Noǵay jurtı dep,
Menshiklep bólip aladı,
Áne, bul jır, balalarım,
Usılay tariyxta qaladı.²²

Berdaq atındaǵı mámleketlik sıylıqtıń laureatı K.Allambergenov sońǵı jılları ádebiyattıń dramaturgiya tarawında da óz qálemin sinap kórip atırǵanı ádebiyatımızdaǵı unamlı qubılıslardıń biri bolıp tabıladı. Jumısımızdıń aldınǵı babında aytıp ótkenimizdey, jazıwshı 2016-jıl ullı babamız Ámir Temurdiń tuwılǵanına 680-jılıǵı hám qaraqalpaq xalıq dástanı «Edige» dástanınıń 625 jıllıq sánelerine arnap «Ámir Temir hám Er Edige» atamasındaǵı tariyxıy muzikalı drama jazıp pitker gen edi. Bul táriyxıy muzikalı drama tuwralı ádebiyatshı Q.Járimbetov «Ádette, dramalıq shıgarmanıń salmaǵı saxna tárezisi menen ólshenedi. Joqarıda atı atalǵan shıgarma ele saxnada qoyılǵan joq, biraq ol jaqında óz aldına kitap bolıp shıqtı... Jańa shıgarma sıpatında bir neshe mádeniy hám bilim beriw orınlarında onıń prezentaciyası bolıp ótti. Shıgarma ádebiy jańalıq sıpatında jıllı qabıllandı. Usı jağdayǵa baylanıslı saxnada qoyılmasa da, bul dramanı jańa ádebiy shıgarma retinde tallaw hám pikirler aytıw múmkinshiligi bar» degen edi. Q.Járimbetov bul maqalasında K.Allambergenovtıń dramalıq shıgarmasın «Edige» dástanına, tariyxıy dereklerge salıstıra otırıp talqılaydı, jetiskenlikleri menen bir qatarda ayırım kemshiliklerin de belgilep ótedi. Bul maqala «Ámir Temir hám Er Edige» atamasındaǵı tariyxıy muzikalı drama tuwralı baspasózde járiyalangan eń dáslepki ilimiy qunı joqarı maqala bolıp tabıladı.

K.Allambergenovtıń «Ámir Temir hám Er Edige» (Ullı atlanıs) tariyxıy muzikalı draması 3 aktli 7 kartinadan ibarat. Dramalıq shıgarmanıń birinshi waqıyası Soppaslı Sıpıra jırawdan kórinis berip, saxna tórinde qıl qobızın kaman tartqıshı menen tartıp, Er Edigeni táriyp etip otırǵaninan baslanadı. Nama hám jır áste toqtap jıraw qarańǵı saxna tórine saǵımday buldıranıp sińip ketedi.

Jazıwshı drama qaharman obrazlarınń isenimli shıǵıwına kúshli itibar qaratqan. Saqıpqırannıń kórinisin sheber súwretlep bergen. Shıgarmanı oqıp otırǵanımda biz táriyxtan bilgen Ámir Temur hám Edige, sonday-aq, Toqtamıs xan obrazları kóz ónında

tap janlıday elesleydi. Shıǵarma kórkem ideyası - xalıqtıń abadan turmıs keshiriwin, erkin hám gárezsiz óz aldına xanlıq bolıw ármanların birinshi orıńǵa alıp shıǵıw. Tematikası hár qıylı. Xalıq arasında ádalatlıq ornatiw, diniy qarama-qarsılıqlardı boldırmaw, xanlıq saltanattı bir áwlad wákılleriniń turaqlı túrde basqarmawı, xalıq arasında zorawanlıqtı joq etiw.

Dramadaǵı besinshi kartinada Ámir Temur hám onıń sarayınıń kórinisi beriledi. Bul kartinada Ámir Temurdıń óz sarayındaǵı Diywanbegisi menen sóylesiwi keltiriledi. Diywanbegi Ámir Temurge:

Aql da, júrek te bar eken sende, Endi bizge tek jeńis jarasadı, - deydi Ámir Temur. Házireti pir hám ulamalar, bekler bir awızdan bári qosılıp, «dańq taratsın barlıq jerlerge» dep tilek bildiredi. Shıǵarma juwmaǵında Soppaslı Sıpıra jıraw tilinen Sátemir menen Edigeniń birlik tuwın uslasqanı, Edil jurtın Temurdıń Mańǵıt-Noǵay jurtı dep menshiklep bólip alıp Edigege tapsırıwı haqqında jır aytıladı.

Juwmaqlap aytqanda turmıs haqıyqatlıǵı, tariyxıy shıńlıq hám onıń kórkem shıǵarmada sáwleleniwi, obrazlılıq kórkem shıǵarma ideyasınıń júdá áhmiyetli belgileri bolıp tabıladı. Hárqanday jazıwshınıń ideyası ol dóretken shıǵarmada poetikalıq mazmunǵa aynalǵan jaǵdayda ǵana ol kórkem ideyaǵa aynaladı. Biziń pikirimizshe, avtor bul máselede kórkemlik missiyasın orınlaǵan desek te boladı. Sebebi, dúnya qubılısların, táriyxıy waqıyalardı obrazlı qabıllaw, qaraqalpaq xalıq dástanı «Edige» degi syujetlerdi qayta islew uqıbın kórsete alǵan hám dramalıq formada súwretley alǵan.

References:

1. Allambergenov K. Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige”, Nókis “Bilim” baspası. 1995.55.b.
2. Allambergenov K. Er Edige, “Edige” dástanı, Altın Orda Mawarawnnahr dáwiri tariyxınıń geypara máseleleri. Nókis “Bilim” 2017. 6.b.
3. Allambergenov K. Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige”, Nókis. “Bilim” 1995,14. b.
4. Allambergenov K. “Edige” (Tariyxıy-kórkem esse) Qaraqalpaq ádebiyatı, aprel, 2021-jıl, №4 (124)
5. Saǵıtov I.T. Qaraqalpaq xalqınıń qaharmanlıq eposı. Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası, 1986.55.b.
6. Allambergenov K. Ámir Temir hám Edige (ullı atlanıs) Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası, 2017.39.b.
7. Paxratdinov Á. K.Allambergenov, M.Bekbergenova. XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı “Qaraqalpaqstan” baspası. 2011. B.230.
8. Allambergenov K. Quslar qaytqan kún. Nókis “Qaraqalpaqstan” 1995. B.65-66.